

Η λογοτεχνία της Κύπρου κατά τη Φραγκοκρατία (1192-1489) και την Ενετοκρατία (1489-1571): Το Χρονικό του Λεόντιου Μαχαιρά

Ευάγγελος Β. Τσακνάκης

Φοιτητική Εργασία (ΕΛΠ4760, ΑΠΚΥ)
Αθήνα, 4-2013

Περιεχόμενα:

Εισαγωγή

Η Λογοτεχνική Ταυτότητα του συγγραφέα

Η Ιδεολογική Ταυτότητα του συγγραφέα

Επίλογος

Βιβλιογραφία

Εισαγωγή

Ο Λεόντιος Μαχαιράς, κατά τον Μ. Πιερή γεννήθηκε γύρω στα 1360 και έζησε μέχρι το 1432 περίπου. Το έργο «Εξήγησις τῆς γλυκείας χώρας Κύπρου, ἢ ποία λέγεται Κρόνακα τουτ᾽εστιν Χρονικόν» συγγράφηκε στο χρονικό διάστημα 1423-1431.¹ Αποτελεί δε μια από τις σημαντικότερες πηγές για την ιστορία της μεσαιωνικής Κύπρου και ιδιαίτερα της όψιμης Φραγκοκρατίας (κυρίως 1359-1432), καθώς και ένα από τα εκτενέστερα και πρωιμότερα δείγματα γραπτού ιδιωματικού λόγου στην Κύπρο.² Στην παρούσα μελέτη θα αναγνωρίσουμε τη λογοτεχνική και ιδεολογική ταυτότητα του συγγραφέα, όπως αυτή διαφαίνεται μέσα από το έργο του.

Η Λογοτεχνική Ταυτότητα του συγγραφέα

Σύμφωνα με τις νεότερες και σύγχρονες αντιλήψεις το έργο του Μαχαιρά δεν εντάσσεται στα λογοτεχνικά κείμενα αν και ο ίδιος χρησιμοποιεί όρους ίδιους με εκείνους που χρησιμοποιούσαν πολλοί παλαιότεροι και σύγχρονοι συγγραφείς του.³ Λόγω, όμως, της λειτουργικής του σχέσης με τη νεότερη ελληνική λογοτεχνία και της χρήσης του από νεότερους ποιητές και πεζογράφους (κυριότερο παράδειγμα αποτελεί η χρήση του Χρονικού από τον Γ. Σεφέρη) το Χρονικό εντάσσεται στο πεδίο της νεότερης λογοτεχνίας της Κύπρου.⁴

Ήδη στον πρόλογό του ο συγγραφέας δηλώνει πως το έργο του απευθύνεται σε όλο το λαό της Κύπρου και

προκειμένου να πετύχει την πλήρη αποδοχή του, γνωρίζει πως η αφήγησή του πρέπει να είναι πειστική και συναρπαστική ώστε ο αναγνώστης «αλεγριάζεσθαι»,⁵ «§ 2: Ἐπειδὴν τὰ πάντα [...] οἱ ποῖοι θέλουσιν ἀλεγριάζεσθαι τὰς παλαιὰς ἱστορίας». Ο συγγραφέας, ο οποίος είναι πρόσωπο με ιστορική συνείδηση, υιοθετεί το μοντέλο του «λαϊκού παραμυθά» επιχειρώντας όχι μόνο να πείσει αλλά και να γοητεύσει τον αναγνώστη.⁶

Η αφηγηματική δομή του Χρονικού προβάλλει το στοιχείο της λογοτεχνικότητάς του. Η αφήγηση εναλλάσσεται με διαλόγους, θεατρικές σκηνές, καθώς και με τη χρήση των επιστολών που «παριστάνουν» το λόγο. Ο τρόπος αφήγησης του Μαχαιρά εντάσσεται στο παραμύθι, τα λαϊκά κείμενα, τα αγιολογικά κείμενα και συναξάρια, την Παλαιά και Καινή Διαθήκη, το αφηγηματικό δημοτικό τραγούδι, το βυζαντινό μυθιστόρημα και με τα μεσαιωνικά, βυζαντινά και δυτικά χρονικά. Η προφορικότητα αποτελεί το χαρακτηριστικότερο γνώρισμα της γραφής του συγγραφέα, ενώ το κείμενο παρουσιάζει τριμερή δομή με αρχή, μέση και τέλος.⁷ Είναι πιθανό ο χρονικογράφος να προσέβλεπε στη λογοτεχνική απόδοση του κειμένου και όχι μόνο στην απόδοση ιστορικών ντοκουμέντων με αντικειμενικό τρόπο.⁸ Για παράδειγμα, ο συγγραφέας αφηγείται με τρόπο παραμυθικό το γέυμα του «§ 44: μισέρ Αμαρὴν τε Λουζουνία, του ἀφέντη τῆς Τύρου, του ἀφέντη Χαμερὴν, του κοντοσταύλη τῆς Κύπρου, του ἀδελφοῦ του, του μισέρ Παλίαν πρίντζη τῆς Γαλιλαίας, καὶ ὅσων ἦσαν τῆς βρωμισμένης βουλῆς». Το στοιχείο της εικονοποιίας προσλαμβάνεται έντονα, στη συνέχεια, όταν «§ 44: ἐφάγαν γίομαν ὄλοι ἀνάμα καὶ ἐλούθησαν εἰς τὸ λουτρὸν τοῦ σὶρ Χίου Περιστερῶν. Καὶ ἄνταν ἀποφάγαν, ἔπεψεν καὶ ἐκράξεν τους, ὄλους τοὺς λιζίους καὶ καβαλλάρους καὶ σορδάτους ὅσοι εὐρίσκουνταν εἰς τὴν Λευκωσίαν, καὶ ἐβάλαν τους καὶ ὠμόσαν».

Ο προφανής λόγος της χρήσης των διαλόγων και των επιστολών προδίδουν την πρόθεση του συγγραφέα η οποία στοχεύει στην αληθοφάνεια, μιμούμενος, ίσως, την τεχνική του Θουκυδίδη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επιστολή του Ρήγα Πέτρου Α' προς το Σουλτάνο του Καΐρου και της Βαβυλωνίας (1369) ως ύστατη προσπάθεια σύναψης ειρήνης, την οποία ο συγγραφέας υποτίθεται ότι αποδίδει αυτούσια ώστε να δημιουργήσει την ψευδαίσθηση στον αναγνώστη ότι ακούει ακριβώς τα λόγια του Πέτρου.⁹

¹ Πιερής (1996), σ. 35.

² Κεχαγιόγλου (1986), σ. 407.

³ Πιερής (1996), σ. 52. Αλεγριάζομαι = τέρπομαι, ευθυμώ. Βλ. Πιερής (1986), σ. 98.

⁴ Βουτουρής (2010), σ. 25.

⁵ Πιερής (1996), σ. 52. Αλεγριάζομαι = τέρπομαι, ευθυμώ. Βλ. Πιερής (1986), σ. 98.

⁶ Ο.π. σ. 37.

⁷ Πιερής (1996), σ.σ. 49-50.

⁸ Ο.π. σ. 50.

⁹ Ο.π. σ. 51.

«§ 230: [...] Πρὸς τὸν ἡγαπημένον μας φίλον τὸν σουλτάνον Βαβυλωνίας, ὁ δικός σου φίλος ὁ ρήγας τῆς Κύπρου πολλὰ χαιρετίσματα. Γίνωσκε ὅτι γνώθομαι πολλὰ βαρυνόμενος ἀξ' αὐτόν σου [...] Καὶ πλημελεῶς με, καὶ περίτου δὲν σοῦ γράφω χωρὶς νὰ ἦνε καιρὸς καὶ τόπος». Παράλληλα, για να εξυπηρετήσῃ τον ἴδιο σκοπὸ, σε πολλὰ σημεία του κειμένου παραθέτει αὐτοῦσια τα λόγια των προσώπων που αναφέρονται στο ἔργο, ὅπως, για παράδειγμα, συμβαίνει στην § 44 με αὐτοῦσια τα λόγια του ὄρκου που δόθηκε ἀπὸ τους «αντισυμβαλλομένους»: «Μόννω εἰς τὰ ἅγια τοῦ θεοῦ εὐαγγέλια νὰ βλεπίσω [ὡς ὅσον ἦτον ἀφέντης μας,] τὸν ἀφέντην τῆς Τύρου κατὰ πρόσωπα πᾶσα ἀνθρώπου, ἐβγάλλοντα τὸ κορμὶν τοῦ ἀφέντη μας τοῦ ρηγός, τοῦ ποίου εἴμεσεν κρατούμενοι μὲ ὄρκον», ἀποφεύγοντας τὴν ἀπλὴ περιγραφή ἢ ἀναφορά στον ὄρκο με τὸ δικό του συγγραφικό ὕφος. Παράδειγμα διαλόγου ἐντὸς του κειμένου ἀποτελεῖ ἡ § 501. «Καὶ ὅταν ἐθέλα νὰ ποῦν τὴν μαντατοφορίαν τους, εἶπαν τὴν εἰς τιτοῖαν λογὴν: «Ἀφέντη, ἐσοῦ εἶσαι δυνατὸς παρὰ τὸν ρήγα καὶ περίτου ξεύρεις τὸ καλὸν τοῦ τόπου. [...]». Τότε εἶπεν ὁ κοντοσταύλης τοὺς μαντατοφόρους: «Ἄρχοντες, πολλὰ θαυμάζομαι εἰς αὐτόν σας, ὅταν ἐννοιάζεστε ὅτι ἐγὼ κρατῶ τὴν Ἰερουσαλὴμ διὰ λόγου μου. [...]». Τότε ὅλοι ἀντάμα ἐβάλαν φωνήν: «Ζῆ ὁ ρὲ Πιέρ!» γ' φορές· «Ἄμμ' ἐγὼ θωρῶ πῶς ἐκονπώσετε τὸν ρήγα καὶ ἔχετε τὸν φυλακισμένον, καὶ τὸν ἀδελφόν μου τὸν πρίντζην ἐβάλετέ του σίδερα καὶ ἔχετε τὸν φυλακισμένον, ὁμοίως καὶ οὐλοὺς τοὺς λοιποὺς βαλλάριδες· δὲν σᾶς ἀποθαρῃσαν; [...]».

Ὁ Μαχαιράς σε πολλὰ σημεία περιγράφει καὶ τα συναισθήματα των προσώπων που ἀναφέρει στο Χρονικό. Παράδειγμα: «§ 253: Καὶ ὁ ρήγας ἐγέμωσεν χολὴν καὶ λαλεῖ τους: Ἀκανεῖ· ἀνὲν καὶ μὲν δὲν μοῦ πιστεύετε, νάτε τὸ χαρτὶν τοῦτον τὸ μοῦ ἐπέψαν εἰς τὴν Φραγγίαν, ἀπὸ 'ξ αὐτῆς του νὰ γρωνίσετε τὸ πρᾶμαν πῶς ἐδιάβην». Τέλος, οἱ μεταφορὲς καὶ παρομοιώσεις που χρησιμοποιεῖ ὁ συγγραφέας ἀποτελοῦν στοιχεῖα τῆς λογοτεχνικῆς του τέχνης. Παράδειγμα: «§ 239: [...] Ὁ ἀρχέκακος διάβολος τῆς πορνείας ἐμπήκεν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ μισερ Τζουάν τε Μόρφου τοῦ κούντη τε Ρουχᾶς, καὶ ἐπίασέν τον πολλή καὶ μεγάλη ἀγάπη ἀπάνω τῆς ρήγαινας [...]».

Ἡ Ἰδεολογικὴ Ταυτότητα τοῦ συγγραφέα

Ὁ Μαχαιράς πίστευε ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Κύπρου καὶ οἱ ἐξελληνισμένοι ὀρθόδοξοι Κυπριῶτες ὀφείλαν νὰ κρατήσουν ἀναλλοίωτη τὴ γλωσσικὴ καὶ θρησκευτικὴ

τους συνείδηση. Ρωμιούς ἀποκαλοῦσε τους Ἕλληνες τῆς Κύπρου, ἐνῶ Κυπριῶτες τους ὑπόλοιπους ἐξελληνισμένους λαούς.¹⁰ Ἡ συνείδηση καὶ ἡ παιδεία τοῦ χρονικογράφου ἦταν βυζαντινὴ. Ἡ παιδεία του στηριζόταν στὴ συγκινημένη ἀποταμίευση υλικού ἀπὸ τὴ δημόδη καὶ λαϊκὴ βυζαντινὴ παράδοση, ἐνῶ ἡ ἐπίσημη παιδεία του ἦταν ἡ γαλλικὴ. Ἐφερε, δηλαδή, τὰ αἰσθήματα ἐνός ἐλληνορθόδοξου Βυζαντινοῦ, ἐνῶ οἱ φιλοσοφικοὶ τρόποι που προσέγγιζε τὰ πράγματα πλησίαζαν τὴ δυτικὴ σκέψη τῆς ἐποχῆς του.¹¹

Ἡ προσήλωση τοῦ συγγραφέα στὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ θρησκεία πιστοποιεῖται ἀπὸ πλήθος σημείων στο κείμενο. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ὁ ἐντεχνος τρόπος ἐνσωμάτωσης καταλόγου ἐλληνορθόδοξων Κύπριων Ἀρχιεπισκόπων «§ 30: Χρησι εἶνε [νὰ φουμίσωμεν] τὴν ἁγία νῆσσον, καὶ ὅσον τὴν φουμίσω δὲν θέλω πεῖν ψέματα. Εἰς τὸν αὐτόν τόπον εἶχεν ἀρχιεπισκόπους ἰδ'. Καὶ μὲ τὴν χάριν τοῦ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἦσαν ἀρχιεπισκόποι, τουτ᾽ ἐστιν· ἅγιος Βαρνάβας ἀπόστολος Χριστοῦ, [...] Τριφυλλίου τοῦ Φωτολάμπους, ἐπισκόπου Λευκωσίας· καὶ Τυχοῦ τοῦ ἁγιωτάτου ἐπισκόπου Νέας Πόλεως Λεμεσοῦ». Ὁ συγγραφέας, ἐξάλλου, ἤδη ξεκινᾷ τὸ Χρονικό ὡς ἐξῆς «§ 1: Ἐβουλεύτηκα ἐν ὀνόματι τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ τοῦ ἐν τριάδι προσκυνουμένου, νὰ ἐξηγηθῶ περὶ τῆς ἀκριβῆς χώρας Κύπρου». Ὁλόκληρο τὸ ἔργο χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀναφορὲς στον Θεό. Παράδειγμα: «§ 24: Ἀκούσας ὁ ρὲ Οὐγκε ἐταράχθην πολλὰ καὶ εἶπεν: «Ὁ θεὸς νὰ μὲ σκεπάσῃ, ὅτι ἂν μοῦ ὄδωκεν ὄλην τὴν ἀφεντίαν [δὲν θέλω ἀρνηθεῖν] τὴν ἁγίαν Τριάδα· κάλλιο νὰ ἦμαι ὑπόδουλος τοῦ βασιλέως, παρὰ ν' ἀρνηθῶ τὴν πίστιν τοῦ θεοῦ μου· καὶ πιστεύω πατέρα, υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα, καὶ ἐκεῖνος νὰ μοῦ βοηθήσῃ καὶ νὰ μὲ ἀποβγάλη ἀπὸ πᾶσα πειρασμόν». Ἐπιπλέον, ἡ περιγραφή τῆς ἐγκαθίδρυσης τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας στὴν Κύπρο (§§ 28-29), ἡ συναξαριστὴ ἔξαρση τῆς ἀγιότητος τῆς Κύπρου, με βάση τους σημαντικότερους Ἁγίους τῆς Ὀρθοδοξίας (§§ 31-40), καθὼς καὶ ὁ τρόπος με τὸν ὁποῖο περιγράφει τὰ γεγονότα που ἀφοροῦν στὴ γενναία ἀπόφαση τοῦ Πέτρου Α' νὰ ἐκδιώξῃ ἀπὸ τὴν Κύπρο τὸ ληγάτο τοῦ Πάπα Pierre de Thomas, ὁ ὁποῖος προσπάθησε νὰ ἐκλατινίσῃ με τὴ βία τους ὀρθόδοξους ἱερεῖς καὶ ἐπισκόπους (§§ 101-102) ἀποτελοῦν πιστοποιητικὰ στοιχεῖα τῆς θρησκευτικῆς πεποίθησης τοῦ Μαχαιρά.¹² Παρ' ὅλο, ὅμως, που ὁ χρονικογράφος φαίνεται νὰ ἐρμηνεύει τὰ πάντα ἀπὸ θεολογικὴ σκοπιά, ἀποδίδει παρὰ ταῦτα τὴν ἐρμηνεία του καὶ σε ἄλλους

¹⁰ Ὁ.π. σ. 37.

¹¹ Ὁ.π. σ. 38.

¹² Ὁ.π. σ. 41.

παράγοντες όπως η “μωρική βουλή”, η “σουπερπία”, η “λουξερία”, η τσιγκουνιά, η απληστία κ.ά.¹³

Ο συγγραφέας θεωρεί ότι οι Φράγκοι, ως Χριστιανοί θα μπορούσαν να προσεγγίσουν το Βυζάντιο και η συσπείρωση των Κυπρίων γύρω από τους Φράγκους θα ήταν ο μόνος τρόπος ώστε να μην κατακτηθούν από την ανερχόμενη δύναμη του Ισλαμικού κόσμου («Σαρακηνοί και Τούρκοι»)¹⁴. Θεωρεί απαραίτητη και τη συσπείρωση γύρω από τη μοναρχία, δηλαδή τους Φράγκους βασιλιάδες, ως πατριωτική στάση που διασφαλίζει την ύπαρξη και την πολιτική οντότητα του ρηγάτου της Κύπρου, οι δομές του οποίου συμβάλλουν τη σταδιακή βελτίωση των όρων συμβίωσης και επιβίωσης όλων όσων θεωρούν τον εαυτό τους «Κυπριώτη»¹⁵. Από διάφορες περικοπές του Χρονικού διαφαίνεται η αγάπη, η εκτίμηση και η υπερηφάνεια του Μαχαιρά προς τον Πέτρο.¹⁶ Παράδειγμα: «§ 172: Ὁ λαὸς τῶν κατέργων ἐξέβην καὶ ἐνέβην εἰς τὴν χώραν, καὶ ἐπῆραν πολλὸν πλοῦτον καὶ ἐφέραν τον εἰς τὰ κάτεργα. Καὶ ὁ ρήγας δὲν ἐπῆρεν τίποτες, με θάρως ὅτι θέλειν κρατήσῃν τὴν χώραν διὰ λόγου του».

Επίλογος

Το έργο του Μαχαιρά δεν χαρακτηρίζεται ως λογοτεχνικό κείμενο, εντάσσεται όμως στη νεότερη λογοτεχνία της Κύπρου. Χρησιμοποιεί ίδιους όρους με τους παλαιότερους και σύγχρονους συγγραφείς του. Η δημώδης γλώσσα, η προφορικότητα, οι διάλογοι, οι θεατρικές σκηνές που συμβάλλουν στην έντονη εικονοποιΐα, οι χρήσεις επιστολών που παραθέτουν αυτούσια τα λόγια των προσώπων του έργου, οι μεταφορές, καθώς και η περιγραφή συναισθημάτων αποτελούν λογοτεχνικά στοιχεία της αφηγηματικής δομής του Χρονικού. Ο συγγραφέας είχε την πρόθεση να παρουσιάσει τα ιστορικά γεγονότα, δεδομένου ότι είχε έντονη την ιστορική συνείδηση, χρησιμοποιώντας την τεχνική της αληθοφάνειας και μιμούμενος, πιθανόν, τον Θουκυδίδη. Είχε και την πρόθεση όμως να αποδώσει λογοτεχνικά το κείμενό του ώστε να τέρψει τον αναγνώστη του.

Ο χρονικογράφος θεωρεί τους Έλληνες της Κύπρου και τους εξελληνισμένους ορθόδοξους Κυπριώτες ως τους μοναδικούς ικανούς υπερασπιστές της κυπριακής ενότητας. Οφείλουν να κρατήσουν αναλλοίωτη τη γλωσσική και θρησκευτική τους συνείδηση και η συσπείρωσή τους γύρω από τους Φράγκους θα ήταν ο μόνος τρόπος ώστε να μην κατακτηθούν από τους Σαρακηνούς και τους Τούρκους. Ως οπαδός της

μοναρχίας, ο Μαχαιράς θεωρεί τις δομές του φραγκικού βασιλείου απαραίτητες για τη βελτίωση των όρων συμβίωσης και επιβίωσης των Ελλήνων της Κύπρου και των Κυπριωτών. Ολόκληρο το έργο χαρακτηρίζεται από αναφορές του συγγραφέα στην Ορθοδοξία. Στοιχεία, όπως η παράθεση ελληνορθόδοξων Κύπριων Αρχιεπισκόπων, η περιγραφή της εγκαθίδρυσης της Λατινικής Εκκλησίας στην Κύπρο και πολλά άλλα συντελούν στην παρουσίαση του Χρονικού ως μέσο ερμηνείας από θεολογική σκοπιά, αν και ο Μαχαιράς αποδίδει την ερμηνεία του και σε άλλους παράγοντες όπως η τσιγκουνιά, η απληστία κ.ά.

Βιβλιογραφία

Κείμενα που χρησιμοποιήθηκαν για την εργασία

Makhairas, L. 1932. *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled “Chronicle”*, Edited with a Translation and Notes by R.M. Dawkins . V. II. Oxford: At the Clarendon Press.

Ηλεκτρονική Έκδοση του κειμένου του Χρονικού διαθέσιμη στο διαδίκτυο. http://users.uoa.gr/~nektar/history/2romanity/makhairas_chronicle.htm#04 Ημερομηνία Πρόσβασης: 12.04.2013.

Δευτερογενείς Πηγές

Βουτουρής, Π. 2010. *Η Νεοελληνική Λογοτεχνία της Κύπρου. Συνοπτική Ιστορία*. Λευκωσία.

Κεχαγιόγλου, Γ. 1986. Χρονικό και Λογοτεχνήματα: Τύχες του Λεόντιου Μαχαιρά στη Νεοελληνική Λογοτεχνία. Στο *Αφιέρωμα στο Νίκο Σβορώνο*. τ. Β'. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Πιερής, Μ. 1996. Γύρω από τον Λεόντιο Μαχαιρά. Ιστορική και Θρησκευτική Συνείδηση, Γλώσσα και Λογοτεχνικότητα, Αφηγηματική και Δραματική Δομή. Στο *Πρακτικά Συμποσίου «Λεόντιος Μαχαιράς – Γεώργιος Βουστρώνιος, Δύο Χρονικά της Μεσαιωνικής Κύπρου»*. Λευκωσία: Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας.

¹³ Ο.π. σ. 50.

¹⁴ Ο.π. σ. 40.

¹⁵ Ο.π. σ. 42.

¹⁶ Ο.π. σ. 43.